

The Crime of Major Disruption of the Economic System in the Law on Punishment of Disruptors of the Economic System and Article 286 of the Islamic Penal Code

Mojtaba Jafari Moslem^{*1} *Azim Aqababaei*²

1. Ph.D. Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Literature and Human sciences, University of guilan, guilan, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: Mojtabaja6@gmail.com

2. M.A. Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Literature and Human sciences, university of Shahrekord, Shahrekord, Iran.

Email: azimaghbabaei@gmail.com

A B S T R A C T

Article 2 of the penal code for Disruptors of the Economic System of the state for the crime of major disruption in the economic system of the country, the death penalty if the crime is motivated to confront the Islamic Republic or hit it or know the effectiveness of action against the system if To the extent of corruption on earth, it has determined for the perpetrator of this crime. With the approval of Article 286 of the Islamic Penal Code in 1392 and the legislator's will to consider the crime of corruption on earth as one of the crimes subject to had, disruption of the economic system is one of the examples mentioned in this article if the conditions stipulated in the article are met., Will be punished for corruption on earth. Also, in both of the above-mentioned laws, macro disruption in the economic system is

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:

Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.48300/JLR.2021.140163

Received:

5 September 2020

Accepted:

26 October 2020

Published:

11 December 2021

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

considered as an example of corruption on earth, while the conditions for the realization of corruption on earth are different. This study, in addition to trying to find a solution to provide objective and quantitative criteria for distinguishing criminal titles subject to these laws, seeks to find an answer to the fundamental question of whether with the approval of Article 286 BC, to issue the death penalty. For macro disruption in the economic system, is there room left to invoke the law punishing disruptors in the country's economic system or not?.

Keywords: Macro Disruption in Economic System, Corruption on the Earth (Efsad fil Arz), Major Disruption.

Excerpted from the dissertation entitled "The crime of major disruption of the economic system in the Law on Punishment of Disruptors of the Economic System and Article 286 of the Islamic Penal Code" University of Judicial Sciences & Administrative Services.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Mojtaba Jafari moslem: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, ResourcesData Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision, Project administration.

Azim Aghababaei: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Investigation, Data CurationWriting - Original Draft, Writing - Review & Editing, Project administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

jafari moslem, Mojtaba & Azim aqababaei "The crime of major disruption of the economic system in the Law on Punishment of Disruptors of the Economic System and Article 286 of the Islamic Penal Code" *Journal of Legal Research* 20, no. 47 (December 11, 2021): 29-54.

Extended Abstract

Generally speaking, legislator divides disturbance in economic system into two categories as the above act holds—macro (major) disturbance and non-macro (minor) disturbance. He designates a separate punishment for each under different circumstances. Considering Article 2 of Economic System Disturbers Penal Code, either of the above offenses, if the aim is to inflict harm to the system of Islamic Republic of Iran or to confront it or if it is in the purview of “spreading corruption on Earth” with the knowledge of an effective action to battle against the foregoing system, shall be subject to death penalty or sentenced to five to twenty years in prison. In both cases, the court will order the confiscation of all illegally acquired property as a financial penalty”.

According to Note 1 of Article 2 of this act:

“Where disturbance, the subject matter of either of the cases mentioned in the seven paragraphs of Article 1, is not major, macro or copious, the perpetrator shall be sentenced, in addition to the restitution of property, to six months to three years in prison and a fine equaling twice the property obtained through the above means”.

Article 2 of Economic Disruptor Punishment Act concerning the felony of macro and major disruption in the country’s economic system designates a death penalty for the perpetrator if the offence is intended to struggle with the system of Islamic Republic of Iran or do harm to the system or have the knowledge of an effective action to struggle with the said system and is in the purview of spreading corruption on Earth. With the passage of this act, certain ambiguities were formed regarding the criterion of “the purview of spreading corruption on Earth”, as jurists presented different opinions in this regard. Having passed Article 286 of the Islamic Penal Code in 2013 and considering the will of the legislator to consider the offense of spreading corruption on Earth independent and as a crime subject to Hadd punishment, disruption in an economic system is one of the examples mentioned in this article, which shall be subject to spreading corruption on Earth punishments upon the realization of the conditions stated in the article.

The legislator did not independently speak about the felony of spreading corruption on Earth prior to 1392 Islamic Punishment Act, but he either associated it with combatant (with Lord) or sees agitator as combatant. However, given the Islamic Penal Code passed in 2013, some shortcomings were recognized concerning the instances of infringement

of public security (Muharibe) as they by no means conform to the said infringement of public security, as in some articles of Islamic Republic of Iran Armed Forced Penal Code and many other acts proved to be incompatible in respect of the infringement decree or the infringement and corruption on Earth . Likewise, It is also in conflict with the criterion and benchmark stated in jurisprudents' expressions and narrations. Furthermore, some sort of coalescence and inconsistency can be found in the application of the two terms in legal acts, rendering the recognition of them complicated¹.

In the above-mentioned cases, the legislator was prompted to independently consider the criminal status of the two terms. Moreover, concerning both acts mentioned above, macro disturbance in economic system has been viewed as an instance of corruption on Earth, while the condition for realizing corruption on Earth in these contexts is different. In Article 286 of the Islamic Penal Code passed in 2013, the legislator gave a more clear and through account of the terms governing the offence of corruption on Earth in comparison with the former acts; the broadness of the perpetrated crime, the far-reaching nature of the adverse effects of the criminal acts, a particular intention for disturbance in the public order, provocation of insecurity, causing substantial harm or spreading corruption or prostitution on large scale, which have been rarely considered in special criminal law.

Although these terms and conditions involve highly ambiguity and are prone to conflicting interpretations, but it has been a positive step in applying the principle of the legality of crime and punishment to penal codes.

In addition to putting an effort to find a solution for providing objective and quantitative criteria for recognizing criminal titles which are the subject of the said acts, the present research aimed to find an answer to the principal question “whether or not there would be a room for drawing on the penal codes of disturbers in the economic system of this country in order to issue the order of death penalty for causing disturbance in this system upon the passage of Article 286 of the Islamic Republic of Iran Penal Code.”

1. H. Rurdeh, M. Mohseni Dehkalan and M. Rouhani Moqadam (2019), “Ratio between the criminalization of the two terms infringement of public security and corruption on Earth and Human rights”, *Journal of Medical rights, special letter of human rights and citizen rights*, 2019, 155

جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی کشور در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی

مجتبی جعفری مسلم*^۱ عظیم آقابابایی^۲

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.

* نویسنده مسئول: Email: Mojtabaja6@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق شرکت‌های تجاری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

Email: azimaghababaei@gmail.com

چکیده:

ماده ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور برای جرم اخلال کلان و عمده در نظام اقتصادی کشور، مجازات اعدام را در صورتی که جرم بانگیزه مقابله با نظام جمهوری اسلامی یا ضربه زدن به آن یا علم به مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام مزبور چنانچه در حد فساد فی‌الارض باشد، برای مرتکب این جرم معین نموده است. با تصویب ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲ و اراده قانونگذار بر مستقل انگاشتن جرم افساد فی‌الارض به‌عنوان یکی از جرایم مستوجب حد، اخلال در نظام اقتصادی نیز یکی از مصادیق مذکور در این ماده می‌باشد که در صورت تحقق شرایط مقرر در ماده، مشمول مجازات افساد فی‌الارض خواهد شد. همچنین هر دو قانون فوق‌الذکر، اخلال کلان در نظام اقتصادی به‌عنوان مصداق افساد فی‌الارض دانسته شده است، در حالی که شرایط

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2021.140163

تاریخ دریافت:

۱۵ شهریور ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش:

۱۵ آبان ۱۳۹۹

تاریخ انتشار:

۲۰ آذر ۱۴۰۰

تحقق افساد فی الارض در آنها متفاوت می‌باشد. این پژوهش علاوه بر تلاش در جهت یافتن راهکاری برای ارائه معیارهای عینی و کمی برای تشخیص عناوین مجرمانه موضوع قوانین مزبور، در پی یافتن پاسخ برای این پرسش اساسی است که آیا با تصویب ماده ۲۸۶ ق.م.ا. برای صدور حکم مجازات اعدام برای اخلاص کلان در نظام اقتصادی مجالی برای استناد به قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور باقی می‌ماند یا خیر؟

کلیدواژه‌ها:

اخلاص کلان در نظام اقتصادی، افساد فی الارض، اخلاص عمده

برگرفته از پایان‌نامه با عنوان «جرم اخلاص کلان در نظام اقتصادی کشور در قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور و ماده ۲۸۶»، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

مجتبی جعفری مسلم: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبار سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه
عظیم آقابابایی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبار سنجی، تحقیق و بررسی، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، مدیریت پروژه

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

جعفری مسلم، مجتبی و عظیم آقابابایی «جرم اخلاص کلان در نظام اقتصادی کشور در قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۰، ش. ۴۷ (۲۰ آذر ۱۴۰۰): ۲۹-۵۴.

مقدمه

در بیشتر کشورها، جرم‌انگاری در حوزه فعالیت اقتصادی، بیانگر نوعی واکنش سیاسی به دغدغه‌های جمعی در مورد رفتارهای ناپه‌نجاری است که از طریق تبلیغات رسانه‌های جمعی مورد توجه مخاطبان قرار می‌گیرد.^۱

بنابراین دولت‌ها در جهت حمایت از سرمایه‌گذاری و بزه‌دیدگان بالقوه در چرخه اقتصادی و در نهایت حمایت از نظام اقتصادی، اقدام به تصویب قوانین کیفری در خصوص جرایم مخل نظام اقتصادی نمودند که جرایمی که در این قوانین به آنها اشاره گشته است، موضوع بحث حقوق کیفری اقتصادی می‌باشند. گرایش حقوق کیفری اقتصادی عمدتاً در مورد ماهیت و طبع قضایی و ارکان اختصاصی اقدامات متقلبانه و غیرقانونی اقتصادی است که با هدف ثروت‌اندوزی و صدمه زدن به منافع عمومی و اخلال در نظام اقتصادی کشور ارتکاب می‌یابند.^۲ یکی از مواردی که در کشور ما قانونگذار در حوزه جرایم اقتصادی اقدام به تصویب قانون کیفری در راستای مبارزه با این جرایم نمود، قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ می‌باشد.

جرم اخلال در نظام اقتصادی کشور یکی از مصادیق جرایم اقتصادی است. کلیه جرایم اقتصادی به نحوی موجب اخلال در نظام اقتصادی کشور می‌شوند اما وقتی عبارت اخلال در نظام اقتصادی کشور مورد استفاده قرار می‌گیرد، منظور آن دسته از جرایمی است که در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب سال ۱۳۶۹ اشاره شده است. اساساً از منظر حاکمان و ذی‌منصبان، اهمیت جرم اخلال در نظام اقتصادی به قدری است که چنانچه امنیت اقتصادی شهروندان دچار خدشه شود، احتمال آشوب و درگیری در سایر حوزه‌ها فراهم خواهد شد. لذا آرامش و ثبات اقتصادی به‌عنوان مهم‌ترین و مبنایی‌ترین مؤلفه امنیت باید مورد توجه قرار گیرد.

لذا ما نیز به تناسب سهمی که در آرامش و ثبات اقتصادی و به تبع آن آسایش عمومی و رفاه همگانی در جامعه داریم، بر خود لازم می‌دانیم با مطالعه و بررسی قواعد حاکم بر جرم اخلال در نظام اقتصادی در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی، چالش‌ها و خلأهای موجود در این قوانین را کشف کرده و با ارائه پیشنهاد، در تدوین قوانین مطلوب و راهگشا در جهت مبارزه با جرایم اقتصادی، قانونگذار کشورمان را یاری نماییم.

قانونگذار با تصویب قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور در سال ۱۳۶۹، اخلال در نظام اقتصادی را در دو نوع عمده و کلان و غیرعمده جرم‌انگاری نمود. رویکرد قانونگذار در ماده ۱ قانون مذکور، رویکرد نتیجه‌محور می‌باشد که مصادیق آن را در بندهای الف تا ز ماده ۱ ذکر نموده است.

در ماده ۲ این قانون نیز قانونگذار مرتکب جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی را در صورتی که در

1. Ashworth, Andrew and Jerney Horder, Principles of criminal law (Oxford: Oxford University Press, 2013), 23.

۲. محمد صالح ولیدی، حقوق کیفری/اقتصادی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۳)، ۳۸.

حد افساد فی الارض باشد، بدون اینکه ضوابط و معیارهای در حد افساد فی الارض بودن را ذکر نماید، مستحق اعدام دانسته است. لذا تنها مقرره‌ای که محاکم با استناد به آن، اخلاصگران در نظام اقتصادی را به عنوان مفسد فی الارض محکوم به اعدام می‌کردند، ماده ۲ قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی بود. تا اینکه در سال ۱۳۹۲ با تصویب ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی، قانونگذار افساد فی الارض را به عنوان حد مستقل در زمره حدود شرعی جرم‌انگاری نموده و با ارائه قیود و شرایطی به تبیین ارکان این جرم پرداخت.

بنابراین در حال حاضر برای محکوم کردن اخلاصگران در نظام اقتصادی به افساد فی الارض با دو مقرر قانونی مواجه هستیم. یکی ماده ۲ قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی و دیگری ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.

لذا در این پژوهش با بررسی رابطه میان این دو ماده، لزوم استقلال این دو ماده از یکدیگر و نیز نحوه استناد به این مواد و تفسیر آنها را تبیین می‌نماییم.

برای تبیین هرچه بهتر مطلب، ابتدا با مفهوم نظام اقتصادی و افساد فی الارض آشنا می‌شویم:

۱- نظام اقتصادی

مباحث جرایم اقتصادی به لحاظ ماهیت خاصی که دارند، در دانشگاه‌ها و مؤسسات کشور ما به ندرت تدریس می‌شوند. به تبع همین امر، در سطح عموم حقوق دانان نیز قوانین مربوط به جرایم اقتصادی و به طور مشخص، قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور تا حدودی مغفول واقع شده و مورد مطالعه و پژوهش کمتری نسبت به بقیه مباحث حقوقی قرار می‌گیرد و اکثر حقوق دانان نیز هیچ اشرافی به آنها ندارند.

قدم اول در مطالعه و شناخت قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور^۳ و همچنین ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی، شناخت حوزه‌های مختلف مورد بحث در این قوانین است. لازمه شناخت قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور، شناخت اقتصاد و به ویژه نظام اقتصادی است. بنابراین برای شناخت جرم اخلاص کلان در نظام اقتصادی، در وهله اول می‌بایست به تعریفی روشن از نظام اقتصادی برسیم تا بتوانیم مصادیق اخلاص در نظام اقتصادی را چه از نوع کلان و چه از نوع غیر کلان تشخیص دهیم. اگر مفهوم نظام اقتصادی شناخته نشود، هیچ مفهوم عرضی نسبت به آن مانند اخلاص در نظام اقتصادی نیز شناخته نخواهد شد.

برای یافتن تعریفی مناسب از نظام اقتصادی، باید به سراغ تعاریف ارائه شده توسط اقتصاددانان یا جامعه‌شناسان برویم. تعاریفی که حقوق دانان از نظام اقتصادی ارائه داده‌اند، ظرفیت و توانایی لازم برای آگاهی ما از نظام اقتصادی برای شناخت جرم اخلاص در نظام اقتصادی را ندارند. همچنین نظام اقتصادی در قوانین ما به طور صریح و جامع و مانع تعریف نشده است و تنها در فصل سیزدهم قانون

۳. از این پس در متن مقاله «قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور» به اختصار ق.م.ا.ن.ا.ک. ذکر شده است.

اساسی، قانونگذار به بیان اصول نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران پرداخته است.

۱-۱- تعریف نظام اقتصادی

بنابر آنچه ذکر شد، در این گفتار به بررسی تعاریف اقتصاددانان و جامعه‌شناسان از نظام اقتصادی پرداخته و به یک تعریف واحد می‌رسیم و سپس وارد بررسی جرم اخلاص کلان در نظام اقتصادی خواهیم شد.

۱-۱-۱- تعریف تالکوت پارسونز^۴

تالکوت پارسونز، جامعه‌شناس آمریکایی، نظام اجتماعی را تحت تأثیر چهار کارکرد می‌داند:

- ۱- کارکردی که بایستی برای اجزای خود، یک الگوی رفتاری تعریف و حفظ کند.
- ۲- کارکردی که بر اساس آن یک نهاد وظیفه هماهنگی میان اجزا را دارد. به عبارت دیگر این نهاد باید الگوهای تعریف‌شده را اجرا کند و برای آن ضمانت اجرا داشته باشد.
- ۳- کارکردی که بر اساس آن یک نهاد وظیفه دارد که برای این مجموعه، هدف تعیین کند و این مجموعه را به سمت هدف ببرد.
- ۴- نهادی که کارکرد آن انطباق این مجموعه با شرایط و محیط پیرامون و تأمین نیازهای آن باشد.

از نظر پارسونز، کارکرد چهارم، یعنی انطباق مجموعه با شرایط و محیط پیرامون و تأمین نیازهای آن، مبین «نظام اقتصادی» است. کارکرد اول مبین نظام فرهنگی، کارکرد دوم مبین نظام حقوقی و کارکرد سوم مبین نظام سیاسی است. مهم‌ترین نکته در این نظریه این است که این کارکردها باید به صورت هارمونیک و یکپارچه عمل کنند و در راستای وحدت اهداف نظام قدم بردارند. کوچک‌ترین اخلاص در هریک از نظام‌ها و به تبع آن ناهماهنگی بین آنها، نه تنها همدیگر را تقویت نمی‌کنند، بلکه با تداخل و تزاخم در یکدیگر باعث خارج شدن از مسیر و اهداف نظام و تعارض نیروها می‌شود. بنابراین، پارسونز معتقد است که نظام اقتصادی، یکی از کارکردهای زیرمجموعه نظام اجتماعی است که وظیفه آن فراهم کردن شرایط انطباق با محیط طبیعی و تأمین حیات اقتصادی جامعه است.

۱-۱-۲- تعریف چارلز وست^۵

چارلز وست، معتقد است: «نظام در تئوری عمومی نظام‌ها، به مجموعه‌ای از اجزای به هم وابسته گفته می‌شود که در راه نیل به هدف‌های معینی با هم هماهنگی دارند.»^۶ بر این اساس، مفهوم نظام متشکل از سه عنصر و رکن اجزا، اهداف و رابطه اجزا با یکدیگر در راستای اهداف می‌باشد. بیشتر تعاریف نظام اقتصادی در بردارنده این سه رکن است. اختلاف تعاریف مزبور به طور عمده در تعیین

4. Talcott Parsons

5. Charles M. Vest

۶ چرچمن چارلز وست، نظریه سیستم‌ها، ترجمه رشید اصلانی (تهران: مرکز آموزش و مدیریت دولتی، ۱۳۷۵)، ۲۶.

اجزا و اهداف نظام اقتصادی است.

۱-۱-۳- تعریف ژوزف لازوژی^۷

لازوژی، نهادهای حقوقی و اجتماعی، وسایل فنی و انگیزه‌های فعالیت اقتصادی را اجزای نظام اقتصادی می‌داند و هدف نظام اقتصادی را تعادل میان تولید و مصرف و کالاها و نیازها می‌شمرد.^۸ زومبارت^۹ و فرانسو پرو^{۱۰} نیز همچون لازوژی سه مجموعه از عناصر را برای نظام اقتصادی نام می‌برند؛ ۱- روح، یعنی انگیزه‌های مسلط در فعالیت اقتصادی. ۲- شکل، یعنی مجموعه عناصر اجتماعی و حقوقی و نهادی (نظام مالکیت‌ها، مقررات کار، نقش دولت) که محدوده فعالیت اقتصادی و روابط میان اشخاص اقتصادی را تعیین می‌کند. ۳- محتوا، یعنی فن و مجموعه روش‌های مادی که به‌وسیله آن کالاها را به‌دست می‌آوریم یا تغییر شکل می‌دهیم.^{۱۱}

۱-۱-۴- تعریف کوزنتس^{۱۲}

بر اساس تعریف کوزنتس، عناصر اقتصادی مجموعه قواعد مؤثر بر واحدهای متعدد موجود در جامعه در جهت همکاری در امر تولید و توزیع و مصرف محصول کل است.^{۱۳} دکتر نمازی در تعریف نظام اقتصادی می‌گوید: «نظام اقتصادی عبارت است از مجموعه مرتبط و منظم عناصری که به‌منظور ارزشیابی و انتخاب در زمینه تولید، توزیع و مصرف برای کسب بیشترین موفقیت تلاش می‌کنند.»^{۱۴}

تعریفی از نظام اقتصادی که بیشتر مورد استفاده قرار گرفته است و نسبت به تعاریف قبلی جامع‌تر می‌باشد به این شرح می‌باشد که: «نظام اقتصادی به مجموعه‌ای از عناصر، قوانین، مقررات و نهادهایی گفته می‌شود که با هدف تأمین نیازهای مادی یک جامعه با هم مرتبط شده‌اند.»^{۱۵} طبق این تعریف، نظام اقتصادی برخلاف مکتب اقتصادی به واقعیت موجود اشاره دارد، پس می‌توان گفت نظام اقتصادی شکل خاصی از وضعیت موجود در جامعه است که با الهام از مکتب اقتصادی سازماندهی شده است. بدین ترتیب که اگر مکتب را پرتوی بگیریم که به دیواره جامعه برخورد نموده است، آنچه انعکاس می‌یابد نظام را تشکیل می‌دهد.

باتوجه به مطالبی که ذکر شد، به شناخت نسبی از مفهوم نظام اقتصادی رسیدیم؛ اما هسته

7. Joseph Lajugie

۸. ژوزف لازوژی، *نظام‌های اقتصادی*، ترجمه شجاع‌الدین ضیا (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۷)، ۱-۶.

9. Sombart

10. Perrot

۱۱. رمون بار، *اقتصاد سیاسی*، ترجمه منوچهر فرهنگ (تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۵)، ۲۰۰.

12. Kuznets

۱۳. حسن سبحانی، *نظام اقتصادی اسلام* (تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵)، ۴۵.

۱۴. حسین نمازی، *نظام‌های اقتصادی* (تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۸)، ۱۲.

۱۵. محمد مهدی کرمی و محمد پورمند (نویسندگان)، *مبانی فقهی اقتصاد اسلامی* (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۱)، ۴۵.

اصلی این بحث در این پرسش نهفته است که چه نوع عمل و در چه سطحی، سبب اخلال در نظام اقتصادی خواهد شد؟

۱-۲- اخلال در نظام اقتصادی

در مطالب پیشین با مفهوم نظام اقتصادی از دیدگاه اقتصاددانان تا حدودی آشنا شدیم؛ اما چه زمانی می‌توانیم بگوییم که اخلال در نظام اقتصادی محقق شده است؟ برای پاسخ به این سؤال ابتدا باید با مفهوم نهاد اقتصادی آشنا شویم.

۱-۲-۱- نهاد اقتصادی

حقیقت آن است که در حال حاضر نیز اجماعی برای تعریف نهاد وجود ندارد؛ اما این بدان معنا نیست که این موضوع باید کنار گذاشته شود، زیرا بدون داشتن درکی مناسب از اینکه یک نهاد یا سازمان چیست، غیرممکن است بتوان تحلیل‌های نظری و تجربی درستی از اینکه نهادها و سازمان‌ها چگونه کار می‌کنند، انجام داد.^{۱۶}

وبلن^{۱۷} معتقد است: «نهادها آن دسته از عادات تثبیت‌شده فکری هستند که در بین عموم انسان‌ها مشترک هستند.»^{۱۸}

هاجسون^{۱۹} نهاد را به‌عنوان نظامی از قواعد تثبیت‌شده و رایج در جامعه که به تعاملات اجتماعی ساختار می‌دهد، تعریف می‌کند. بر اساس این تعریف، پول، بانک، گمرک، قانون و بنگاه‌ها همگی نهاد هستند.^{۲۰}

نورث^{۲۱}، نهاد را این‌گونه تعریف می‌نماید: نهادها قوانین بازی در جامعه‌اند یا به عبارتی دقیق‌تر قیودی هستند وضع‌شده از جانب نوع بشر که روابط متقابل انسان‌ها با یکدیگر را شکل می‌دهند و سبب نظام‌مند شدن انگیزه‌های نهفته در مبادلات بشری می‌گردند.^{۲۲} بنابراین از نظر نورث، نهادها عبارتند از قیود و محدودیت‌هایی که توسط بشر شکل گرفته‌اند و با تعیین ساختار انگیزش و تعاملات انسانی عملکرد اجتماعی - اقتصادی جامعه‌ها را رقم می‌زنند. این محدودیت‌های رسمی، نهادهای غیررسمی و نحوه اجرای آنها را در برمی‌گیرد. در میان نهادهای رسمی می‌توان مقررات، قانون اساسی، قراردادهای و حقوق مالکیت را نام برد. این نهادها در جامعه از مشروعیت

۱۶. محمود مشهدی احمد، «معنا و مفهوم نهاد در اقتصاد نهادگرا»، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، ۴۸ (۱۳۹۲)، ۵۲. 17. Veblen

۱۸. تورستین وبلن، نظریه طبقه مرفه، ترجمه فرهنگ ارشاد (تهران: نشر نی، ۱۳۸۸)، ۵۳۹.

19. Hodgson

20. Geoffrey M. Hodgson "What Are Institution?", Journal of Economic 1(2006): 22.

21. North

۲۲. داگلاس نورث، نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی، ترجمه حمیدرضا معینی (تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۷)، ۱۹-۲۱.

بالایی برخوردارند. نهادهای غیررسمی عبارتند از هنجارها، اخلاق، رسوم و ایدئولوژی. این نوع نهادها قوانین غیررسمی جامعه و بخشی از فرهنگ به حساب می‌آیند. بررسی ریشه‌های نهادهای غیررسمی، موضوع پیچیده و تأثیرگذاری است که مورد توجه پژوهشگران علوم اجتماعی بوده است.^{۲۳} از نظر جامعه‌شناسی نهاد به معنی ساختار و اقداماتی است که در گذر تاریخ محک خورده و بر مبنای هر یک از نیازهای انسان حد و تعریف معینی دارد و حاوی نقش‌های نسبتاً مشخص است.^{۲۴} بنابر تعریفی که نورث از نهادها کرده است، نهادها محدودیت‌هایی هستند که افراد نوع بشر وضع می‌کنند تا روابط متقابلشان را شکل دهند. این نهادها هم می‌توانند رسمی باشند و هم غیررسمی و همچنین ممکن است خلق شوند مثل قانون اساسی ایالات متحده و هم ممکن است به آرامی شکل گرفته و متحول شوند مانند حقوق عرفی. در واقع نهادها چهارچوب‌هایی هستند که کنش متقابل انسان‌ها درون آن تحقق می‌پذیرد. نهادها کاملاً به قواعد بازی در یک ورزش رقابتی تیمی شباهت دارند.

نورث با تمایز قایل شدن میان سازمان‌ها و نهادها، سازمان را به بازیگران و نهادها را به قوانین بازی تشبیه می‌کند. تعاریف دیگر از نهادها ارائه شده که بسیار نزدیک به تعریف نورث است. بنا بر تعریف دیگر، نهادها عبارتند از قواعد رسمی نظیر قوانین و مقررات و قواعد غیررسمی نظیر عرف و هنجارها که سازنده و تسهیل‌کننده تعاملات انسان‌ها در یک جامعه‌اند.^{۲۵}

عمده‌ترین امور مربوط به اقتصاد، تولید، توزیع و مبادله و مصرف است. به همراه این موضوعات عناصر دیگری نیز مطرح هستند، مسئله سرمایه‌گذاری، برای رسیدن به تولید نقش اساسی دارد، از این رو، سرمایه‌گذاری یک موضوع تعیین‌کننده در اقتصاد است. برای تأمین سرمایه لازم نیاز به پس‌انداز می‌باشد، در نتیجه پس‌انداز نیز از دیگر موضوعات اقتصاد است. مباحث عمده در مکانیسم بازار، عرضه، تقاضا، هزینه‌ها، قیمت‌ها، دستمزدها و موضوعات داخلی آنها مانند پول و بانک و سیاست‌های اقتصادی و یا بحث تعادل و کمبود یا مازاد در بازار، رشد و توسعه اقتصادی، توزیع درآمدها و ثروت‌ها، تورم، بیکاری و امثال آن نیز در قلمرو جای اقتصاد دارند. در صورتی که از اقتصاد بسته خارج شویم و روابط اقتصادی با دیگر کشورها را نیز در نظر بگیریم، موضوعات جدیدی به قلمرو اقتصاد وارد می‌شود. نرخ ارز، تراز پرداخت‌ها، واردات و صادرات، معاهدات اقتصادی و امثال آن از این نمونه‌اند.^{۲۶} بنابراین منظور از نهاد اقتصادی هر نوع سنت و هنجار تثبیت شده و یا قاعده جاافتاده در امور اقتصادی است مانند مالکیت، رابطه کارگر و کارفرما، مالیات و حتی پول.^{۲۷} نهاد اقتصادی را نباید با سازمان اقتصادی خلط کرد. نهاد سنت جاافتاده و سازمان تشکیلات

۲۳. همان، ۱۹-۲۱.

۲۴. حسین محمدی، «دلایل تفاوت نهادهای اقتصادی و سیاسی در جوامع»، ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی،

۱۳۸۸، ۱۶۲.

۲۵. همان، ۱۶۲.

۲۶. یداله دادگر و تیمور رحمانی، مبنای و اصول علم اقتصاد (قم: انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۹۴)، ۴۹.

۲۷. همان، ۵۱.

مربوط به آن می‌باشد.^{۲۸} بنابراین برخلاف آنچه که گفته شده جرایم مذکور در قانون کیفر بزه‌های مربوط به راه‌آهن و قانون راجع به مجازات اخلال‌گران در صنایع نفت ایران و قانون اخلال‌کنندگان در تأسیسات آب و برق و گاز و قانون اخلال‌گران در صنایع به دلیل وابستگی ایران به درآمدهای نفتی و نقشی که شبکه راه‌آهن، آب، برق و گاز و مخابرات در زیرساخت‌های نظام اقتصادی دارد و اینکه صنایع هر کشور نیز مهم‌ترین بخش تولیدی نظام اقتصادی می‌باشد، اخلال در نظام اقتصادی محسوب می‌شود،^{۲۹} اعمال مجرمانه مذکور در قوانین فوق را به دلیل اینکه جرم علیه سازمان اقتصادی هست نه نهاد اقتصادی، نمی‌توان اخلال در نظام اقتصادی محسوب کرد.

بنابر تعریفی که از نظام و نهاد اقتصادی گفته شد هر عملی که منجر به خلل رسانیدن به یک نهاد اقتصادی شود به نحوی که مانع تحقق اهداف نظام اقتصادی گردد یا تحقق این اهداف را با مشکل مواجه سازد، اخلال در نظام اقتصادی محسوب می‌شود. به‌عنوان مثال می‌توان به یک قاعده در اقتصاد اشاره کرد که طبق آن رشد پول بایستی کمتر از رشد تولید باشد تا تورم به‌وجود نیاید.

حال جعل اسکناس و وارد کردن و توزیع آن در سطح عمده باعث نقض این قاعده اقتصادی و ایجاد تورم می‌شود. بنابراین این عمل اخلال در نظام اقتصادی محسوب می‌شود و به همین دلیل در بند الف ماده ۹ قانون اخلال‌گران در نظام اقتصادی جرم‌انگاری شده است.

بنابراین اخلال در نظام اقتصادی، صرفاً با وقوع جعل اسکناس، قاچاق ارز، گران‌فروشی و دیگر جرایم پایه، محقق نمی‌شود. این جرایم زمانی باعث اخلال در نظام اقتصادی می‌گردند که منجر به ورود خلل به یک نهاد اقتصادی گردند و به‌خودی‌خود جرایمی نیستند که موجب اخلال در نظام اقتصادی گردند.

۲- جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی کشور در ق.م.ا.ن.ا.ک

همان‌گونه که پیش‌ازین ذکر شد، قانون مجازات اخلال‌گران در نظام اقتصادی کشور در سال ۱۳۶۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و در ماده یک آن برخی رفتارهایی که منجر به اخلال در نظام اقتصادی می‌شد، جرم‌انگاری گردید.

در یک دید کلی، قانونگذار اخلال در نظام اقتصادی را مطابق قانون فوق، به دو نوع اخلال کلان (عمده) و اخلال غیرکلان (جزئی) تقسیم نموده و حسب شرایط و اوضاع و احوال برای هر کدام مجازات جداگانه‌ای در نظر گرفته است. با عنایت به ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک: «هر یک از اعمال مذکور در بندهای ماده ۱ چنانچه به‌قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران و یا به‌قصد مقابله با آن و یا با علم به مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام مزبور چنانچه در حد فساد فی‌الارض باشد مرتکب به اعدام و در غیر این صورت به حبس از پنج سال تا بیست سال محکوم می‌شود و در هر دو صورت دادگاه به‌عنوان جزای مالی به ضبط کلیه اموالی که از طریق خلاف قانون به‌دست آمده باشد حکم

۲۸. جعفر حسینی و نسرین مهرا، «شدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی» مصوب ۱۳۹۲ (۸)، فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی ۲ و ۳ (۱۳۹۴)، ۴۹.

۲۹. دادگر و رحمانی، پیشین، ۴۹.

خواهد داد.» مطابق تبصره ۱ ماده ۲ این قانون نیز: «در مواردی که اخلال موضوع هر یک از موارد مذکور در بندهای هفتگانه ماده (۱) عمده یا کلان یا فراوان نباشد، مرتکب حسب مورد علاوه بر رد مال به حبس از شش ماه تا سه سال و جزای نقدی معادل دو برابر اموالی که از طرق مذکور به دست آورده محکوم می‌شود.» از دقت نظر در این مواد، متوجه تفکیک قانونگذار بین جرم اخلال کلان و اخلال غیرکلان می‌شویم.

۲-۱- جرایم پایه جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی کشور

کلیه جرایم اقتصادی، به نحوی از انحا موجب اخلال در نظام اقتصادی کشور می‌گردند که وجه مشترک این جرایم نیز محسوب می‌گردد. لیکن منظور از اخلال در نظام اقتصادی کشور در این بخش، مجموعه‌ای از جرایم مختلف است که در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ و اصلاحیه آن در سال ۱۳۸۴ اشاره شده است. توضیح اینکه جرم از لحاظ تقسیم‌بندی رکن مادی، یا رفتارمحور (مطلق) است و یا نتیجه‌محور (مقید).

در جرایم نتیجه‌محور غالباً قانونگذار نتایج را به صورت عینی مشخص می‌کند؛ مانند جرم قتل که مقید به نتیجه کشته شدن انسان می‌باشد؛ اما در جرایمی که نتایجش عینی نیست، قانونگذار برای مشخص کردن نتیجه، به ذکر مصادیقی از آن نتایج پرداخته است. رویکرد قانونگذار در قانون مورد بحث نیز به همین منوال است، به گونه‌ای که نتیجه مدنظر قانونگذار، یعنی اخلال در نظام اقتصادی، با ذکر مصادیقی مانند اخلال در نظام پولی یا ارزی از طریق قاچاق عمده ارز مشخص شده است.

نکته قابل ذکر این است که اکثریت جرایمی که قانونگذار به عنوان مصداق اخلال در نظام اقتصادی کشور ذکر نموده است، علاوه بر قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور، به موجب قوانین دیگری نیز جرم‌انگاری شده‌اند. لیکن جرم‌انگاری این رفتارها در این قانون از باب تشدید مجازات این جرایم به لحاظ اخلال در نظام اقتصادی است. مثلاً جرم قاچاق ارز در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ نیز جرم‌انگاری گردیده است. در خصوص مغایرت یا عدم مغایرت بند الف ماده یک ق.م.ا.ن.ا.ک با بند خ ماده ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز که «عدم رعایت ضوابط تعیین شده از سوی دولت یا نداشتن مجوزهای لازم از بانک مرکزی برای ورود، خروج، خرید، فروش یا حواله ارز» را به عنوان مصداق قاچاق محسوب نموده است، لازم به ذکر است که:

اولاً تعریف قاچاق ارز مفهومی وسیع‌تر از تعریف قاچاق در بند یک ماده یک قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز دارد که شامل خرید و فروش و حواله ارز نیز می‌گردد. ثانیاً نگهداری و حمل ارز قاچاق عناوین مجرمانه علی‌حده‌ای هستند که مشمول ق.م.ا.ن.ا.ک نمی‌باشند.

در خصوص عنصر قانونی قاچاق ارز، لازم است به این نکته نیز اشاره کنیم که باتوجه به بند یک

ماده یک و ماده دو و تبصره یک آن از ق.م.ا.ن.ا.ک و نیز با امعان نظر در ماده ۱۸ ق.م.ق.ک.ا، به نظر می‌رسد برای اینکه قاچاق ارز مشمول قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی کشور گردد، نیازی به احراز عمده بودن قاچاق نیست، بلکه ضابطه اصلی در تشخیص اینکه قاچاق ارز باید بر اساس کدام قانون مورد رسیدگی قرار گیرد، «ایجاد اخلاال در نظام اقتصادی کشور» است. با این توضیح که اگر قاچاق ارز باعث اخلاال در نظام اقتصادی شود، مشمول قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی کشور است. لیکن اگر قاچاق ارز منتهی به اخلاال در نظام اقتصادی نشود، مشمول ماده ۱۸ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز خواهد بود.

همچنین با عنایت به ماده ۳۰ ق.م.ق.ک.ا، قانونگذار مجازات مرتکب قاچاق ارز را در صورتی که به قصد براندازی نظام باشد، به قانون ق.م.ا.ن.ا.ک ارجاع داده است. به نظر می‌رسد در خصوص جرم اخلاال کلان از طریق قاچاق عمده، تنها مستند قانونی، بند الف ماده یک ق.م.ا.ن.ا.ک می‌باشد.

بنابراین دریافتیم که مصادیق مذکور در ق.م.ا.ن.ا.ک برای تحقق جرم اخلاال کلان در نظام اقتصادی کشور، خود جرمی مستقل بوده و از این جرایم به عنوان جرایم پایه برای تحقق جرم اخلاال در نظام اقتصادی کشور یاد می‌شود.

از جمله جرایم پایه مذکور در این قانون، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱- قاچاق عمده ارز؛ ۲- ضرب سکه قلب؛ ۳- جعل اسکناس یا وارد کردن یا توزیع عمده آنها؛ ۴- گران‌فروشی؛ ۵- احتکار؛ ۶- فروش غیرمجاز تجهیزات فنی و مواد اولیه؛ ۷- رشاء و ارتشاء عمده در امر تولید یا اخذ مجوزهای تولیدی؛ ۸- قاچاق میراث فرهنگی.

جرایم فوق و دیگر جرایم مذکور در بندهای هفت‌گانه ماده ۱، پایه و زیربنای جرم اخلاال کلان در نظام اقتصادی را تشکیل می‌دهند.

اخلاال در نظام اقتصادی کشور در قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی کشور، شامل جرایم ذیل می‌شود:

- ۱- اخلاال در نظام پولی یا ارزی کشور
- ۲- اخلاال در امر توزیع مایحتاج عمومی
- ۳- اخلاال در نظام تولیدی کشور

۳۰. ماده ۱۸- هر شخص که مرتکب قاچاق کالا و ارز و حمل و یا نگهداری آن شود، علاوه بر ضبط کالا یا ارز، به جرمیهای نقدی زیر محکوم می‌شود: ... ت (اصلاحی ۱۳۹۴/۷/۲۱) - ارز: جریمه نقدی ارز ورودی، یک تا دو برابر بهای ریالی آن و جریمه نقدی ارز خروجی، دو تا چهار برابر بهای ریالی آن، جریمه نقدی خرید، فروش یا حواله ارز، دو برابر بهای ریالی آن.

۳۱. ماده ۳۰- در صورتی که ارتکاب قاچاق کالا و ارز به صورت انفرادی و یا سازمان یافته به قصد مقابله با نظام جمهوری اسلامی ایران یا با علم به مؤثر بودن آن صورت گیرد و منجر به اخلاال گسترده در نظام اقتصادی کشور شود، موضوع مشمول قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹/۹/۱۹ می‌گردد و مرتکب طبق مقررات قانون مزبور مجازات می‌شود.

- ۴- قاچاق میراث فرهنگی و ثروت‌های ملی
- ۵- تشکیل شرکت‌های مضاربه‌ای صوری
- ۶- اخلال در نظام صادراتی کشور
- ۷- تشکیل شرکت‌های هرمی

۲-۲- عمد و کلان بودن اخلال

بر اساس ماده ۲ ق.م.ا. ۱۳۹۲، جرم عبارت است از هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است. لذا هر مجازاتی که در قوانین می‌بینیم، یقیناً در پس آن عنوان مجرمانه‌ای وجود دارد و بالعکس.

در ق.م.ا.ن.ا.ک، سه مجازات مستقل پیش‌بینی شده است؛ بنابراین باید به دنبال سه عنوان مجرمانه در این قانون باشیم.

وفق ماده ۲ قانون فوق‌الذکر، «هر یک از اعمال مذکور در بندهای ماده ۱ چنانچه به قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران و یا به قصد مقابله با آن و یا با علم به مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام مزبور چنانچه در حد فساد فی‌الارض باشد، مرتکب به اعدام و در غیر این صورت به حبس از پنج سال تا بیست سال محکوم می‌شود و در هر دو صورت دادگاه به‌عنوان جزای مالی به ضبط کلیه اموالی که از طریق خلاف قانون به‌دست آمده باشد، حکم خواهد داد. دادگاه می‌تواند علاوه بر جریمه مالی و حبس، مرتکب را به ۲۰ تا ۷۴ ضربه شلاق در انظار عمومی محکوم نماید.»

در تبصره ۱ ماده فوق نیز مقرر گشته است که: «در مواردی که اخلال موضوع هر یک از موارد مذکور در بندهای هفتگانه ماده (۱) عمد و یا کلان یا فراوان نباشد، مرتکب حسب مورد علاوه بر رد مال به حبس از شش ماه تا سه سال و جزای نقدی معادل دو برابر اموالی که از طرق مذکور به‌دست آورده، محکوم می‌شود.»

بنابراین قانونگذار سه نوع مجازات را مقرر نموده است: مجازات اعدام، مجازات حبس از پنج تا بیست سال و مجازات حبس از شش ماه تا سه سال. البته در کنار این مجازات‌ها، مجازات ضبط اموال و جزای نقدی و همچنین محرومیت از خدمات دولتی و انفصال ابد از آنها نیز اشاره گردیده است. بنابر مجازات‌های فوق، سه عنوان مجرمانه اخلال کلان و عمد در نظام اقتصادی، اخلال غیرکلان و عمد در نظام اقتصادی و اخلال در نظام اقتصادی به‌عنوان افساد فی‌الارض در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور یافت می‌شود.

درخصوص تبصره ۱ ماده ۲ این قانون، با توجه به موضوع پژوهش که متمرکز بر اخلال کلان در نظام اقتصادی است، از بیان توضیحات مفصل اجتناب می‌نماییم؛ اما درخصوص اخلال کلان در نظام اقتصادی باید توجه کنیم که:

تمامی عناصر مادی که درخصوص جرایم مذکور در بندهای الف تا ز ق.م.ا.ن.ا.ک، در مباحث پیشین بیان نمودیم، چنانچه نتیجه آنها که عبارت است از اخلال در نظام اقتصادی کشور، به‌صورت کلان و عمد باشد، حسب مورد دارای مجازات حبس از پنج تا بیست سال یا مجازات اعدام خواهند

بود و جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی کشور محسوب می‌گردند. در واقع در مبحث رکن مادی این جرم، در صورتی که نتیجه مدنظر قانونگذار، وصف کلان و عمده پیدا کند، جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی محقق می‌گردد. لذا تفاوت این جرم با جرم اخلال غیر عمده تنها در نتیجه جرم می‌باشد. لذا تشخیص کلان و عمده بودن نتیجه حاصله، یعنی کلان و عمده بودن اخلال در نظام اقتصادی، برای تعیین عنوان مجرمانه و مجازات مناسب، بسیار مهم می‌باشد.

۲-۳- غیر عینی بودن معیار «عمده» و «کلان»

ملاحظه می‌گردد که برمبنای عمده و کلان بودن اخلال، مجازات مرتکب از یک حالت خفیف، به شدیدترین حالت مجازات در نوسان می‌باشد. در صورتی که قانونگذار هیچ‌گونه معیار عینی و قابل سنجشی برای احراز کلان و عمده بودن اخلال، ارائه نکرده است.

باتوجه به توضیحات فوق و به لحاظ صعوبت تشخیص معیارهای ذهنی همچون کلان و عمده بودن اخلال برای قضات، قانونگذار در تبصره ۱ ماده ۱ قانون فوق‌الذکر، به قضات اختیار داده است تا برای تشخیص عمده و کلان بودن اخلال علاوه بر توجه به میزان خسارت وارده و مبالغ مورد سوءاستفاده و آثار فساد دیگر مترتب بر آن، حسب مورد نظر مرجع ذی‌ربط را نیز جلب نمایند. ملاحظه می‌گردد که قانونگذار در این تبصره نیز، معیاری عرفی و نه قانونی ارائه داده است. ذهنی بودن معیار اخلال کلان و عمده، به‌تنهایی می‌تواند به تضییع حقوق متهمان و ایجاد تشتت در آرای محاکم منتهی گردد.

به نظر می‌رسد مناسب‌ترین روش احراز عمده و کلان بودن اخلال در نظام اقتصادی توسط محاکم کیفری، مقایسه و سنجش نسبت عواید ناشی از اخلال در نظام اقتصادی با هریک از متغیرهای کلان اقتصادی نظیر تولید ناخالص داخلی، میزان نقدینگی کشور و سرمایه بانکی است. در این موارد، مقام قضایی برای جلوگیری از تفاسیر متفاوت، می‌بایست ملزم به جلب نظر مراجع ویژه کارشناسی همچون بانک مرکزی گردد، نه اینکه تنها اختیار این امر را داشته باشد، چنان که در تبصره ۱ ماده ۱ نیز چنین است که محل ایراد می‌باشد.

۲-۴- سوءنیت در جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی

برای تحقق رکن روانی جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی کشور، احراز سوءنیت عام و سوءنیت خاص مرتکب لازم و ضروری است.

سوءنیت عام، به معنی داشتن علم و اراده در ارتکاب رفتار مجرمانه می‌باشد. در سوءنیت عام کافی است که فرد اراده بر عمل مخالف قانونی را بنماید.^{۳۳} بنابراین در جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی، سوءنیت عام عبارت است از ارتکاب توأم با آگاهی و اراده هر یک از رفتارهایی که در بندهای هفت‌گانه ق.م.ا.ن.ا.ک مورد اشاره قرار گرفته و در مباحث پیشین به تبیین این رفتارها پرداختیم.

۳۳. رضا نوربها، زمینه حقوق جزای عمومی (تهران: انتشارات داد آفرین، ۱۳۷۹)، ۱۶۷.

بنابراین به‌طور مثال در جرم اخلال در نظام پولی یا ارزی کشور از طریق قاچاق عمده ارز، سوءنیت عام عبارت است از خریدوفروش یا صادر و یا وارد کردن یا حمل ارز به‌صورت آگاهانه و توأم با اراده و اختیار مرتکب.

به نظر می‌رسد جرم مزبور مطلق است و قانونگذار حسب نتیجه حاصله، مجازات متفاوتی را برای آن تعیین نموده است.

اما در ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک، قانونگذار با ذکر عباراتی همچون «قصد ضربه زدن به نظام» یا «قصد مقابله به نظام» یا «با علم به مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام مزبور»، وجود چنین انگیزه‌هایی را در مرتکب، عامل تشدید مجازات از پنج تا بیست سال حبس به اعدام می‌داند. هرچند قانونگذار در این عبارات از واژه «قصد» استفاده کرده، لیکن به‌نظر می‌رسد منظور از قصد همان انگیزه است؛ اما اینکه ذکر این عبارات و انگیزه‌ها در این ماده با وجود عبارت «در حد فساد فی‌الارض بودن» تا چه اندازه ضروری بوده است، در ادامه به بررسی خواهیم پرداخت.

۳- جرم افساد فی‌الارض در پرتو ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی

تصویب ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲ به‌عنوان آخرین اراده قانونگذار حکایت از پذیرش و تصریح به حیثیت مستقل جرم افساد فی‌الارض در مقایسه با جرم محاربه دارد. اگرچه درخصوص اصل جرم‌انگاری افساد فی‌الارض مستقل از آن و محاربه، انتقادات اساسی بر مستندات فقهی آن وارد است^{۳۳}، اما به‌هرحال این ماده قانونی با مستندی عام به جرم‌انگاری افساد فی‌الارض روی آورده و به تبیین ارکان آن پرداخته است. علاوه‌براین، باتوجه‌به تأثیر تفسیر ارکان این ماده در شناخت مصادیق مفسد فی‌الارض در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور، اهمیت طرح این مبحث، دو چندان می‌شود.

ماده ۲۸۶ ق.م.ا.ن.ا.ک بیان می‌دارد:

«هرکس به‌طور گسترده، مرتکب جنایت علیه تمامیت جسمانی افراد، جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور، نشر اکاذیب، اخلال در نظام اقتصادی کشور، احراق و تخریب، پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک یا دایر کردن مراکز فساد و فحشا یا معاونت در آنها گردد به‌گونه‌ای که موجب اخلال شدید در نظم عمومی کشور، ناامنی یا ورود خسارت عمده به تمامیت جسمانی افراد یا اموال عمومی و خصوصی، یا سبب اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع گردد مفسد فی‌الارض محسوب و به اعدام محکوم می‌گردد.

تبصره- هرگاه دادگاه از مجموع ادله و شواهد قصد اخلال گسترده در نظم عمومی، ایجاد ناامنی، ایراد خسارت عمده و یا اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع و یا علم به مؤثر بودن اقدامات انجام‌شده را احراز نکند و جرم ارتكابی مشمول مجازات قانونی دیگری نباشد، باتوجه‌به میزان نتایج زیان‌بار جرم،

۳۳. نک. محسن برهانی، «افساد فی‌الارض: ابهام مفهومی، مفاسد عملی (تحلیل حقوقی ماده ۲۸۶ ق.م.ا.ن.ا.ک)»، فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی ۲ و ۳ (۱۳۹۴)، ۱۹-۴۴.

مرتکب به حبس تعزیری درجه پنج یا شش محکوم می‌شود.»
می‌بینیم که قانونگذار در این ماده شرایط و ضوابط حاکم بر جرم افساد فی‌الارض را به صورت دقیق‌تر و روشن‌تری در مقایسه با قانون مجازات اخلا لگران در نظام اقتصادی کشور، بیان کرده است. شرایطی همچون گسترده بودن جرم ارتكابی، وسیع بودن آثار و نتایج زیان‌بار افعال مجرمانه، وجود قصد خاص اخلال در نظم عمومی، ایجاد ناامنی، ایراد خسارت عمده و یا اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع، به‌ندرت در قوانین خاص جزایی لحاظ گردیده است. هرچند همین قیود و شرایط از ابرهام بالایی برخوردار می‌باشند و مستعد برداشت‌های تشتت‌آمیز می‌باشد، اما گامی مثبت در جهت اعمال اصل قانونی بودن جرم و مجازات بر قوانین جزایی می‌باشد.

۳-۱- اخلال کلان در نظام اقتصادی به‌مثابه افساد فی‌الارض

جرم اخلال در نظام اقتصادی، علاوه بر قانون مجازات اخلا لگران در نظام اقتصادی کشور، در ماده ۲۸۶ ق.م.ا. نیز به‌عنوان یکی از مصادیق افساد فی‌الارض مورد تصریح قانونگذار قرار گرفته است. همچنین بر اساس ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک. نیز، در صورتی که اخلال کلان در نظام اقتصادی، در حد افساد فی‌الارض باشد، دارای مجازات اعدام می‌باشد. ملاحظه می‌شود که جرم اخلال در نظام اقتصادی، هم در ق.م.ا.ن.ا.ک. و هم در ماده ۲۸۶ ق.م.ا. دارای مجازات اعدام می‌باشد. پرسشی که در این مطلب به دنبال یافتن پاسخ آن هستیم این است که؛

اولاً؛ در چه صورتی برای مجازات اخلال کلان در نظام اقتصادی، به قانون مجازات اخلا لگران در نظام اقتصادی کشور و در چه صورتی به ماده ۲۸۶ ق.م.ا. استناد می‌کنیم؟
ثانیاً؛ رابطه این دو قانون از لحاظ اصول و قواعد حقوق کیفری چه نوع رابطه‌ای است؟ آیا ماده ۲۸۶ ق.م.ا. ناسخ ماده ۲ قانون مجازات اخلا لگران در نظام اقتصادی کشور می‌باشد؟ یا اینکه با وجود ماده ۲۸۶، نسخی در کار نبوده و رابطه این دو قانون از لحاظ مفسد بودن اخلا لگر در نظام اقتصادی رابطه تباین می‌باشد؟
ثالثاً؛ برای تشخیص افساد فی‌الارض بودن جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی، چه معیارها و ضوابطی باید لحاظ گردد؟

۳-۲- نحوه استناد به اخلال کلان در نظام اقتصادی به‌عنوان افساد فی‌الارض

در مباحث گذشته بیان شد که علاوه بر جرم اخلال غیر عمده در نظام اقتصادی که علی‌الاصول باتوجه به آنچه در عنصر مادی جرم افساد فی‌الارض گذشت، باتوجه به جزئی بودن نتایج چنین جرمی، امکان تحقق جرم افساد فی‌الارض وجود ندارد، در قانون اخلا لگران، اخلال عمده و کلان در نظام اقتصادی هم در صورتی که در حد افساد فی‌الارض باشد، مجازات اعدام را دارا است. در غیر این صورت مجازات حبس از پنج تا بیست سال مورد حکم قرار می‌گیرد.

لذا در خصوص مستند قانونی جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی چند حالت متصور می‌شویم:
۱- در صورتی که اخلال کلان در نظام اقتصادی، به حد افساد فی‌الارض نرسد، با استناد به ماده

۲. ق.م.ا.ن.ا.ک، مجازات حبس پنج تا بیست سال مورد حکم قرار می‌گیرد.
۲- در صورتی که اخلال کلان در نظام اقتصادی، به حد افساد فی الارض برسد باتوجه به قوانین موجود، به نظر می‌رسد برای صدور حکم اعدام به هر دو قانون می‌توان استناد کرد. لیکن در تفسیر اینکه اخلال کلان چه زمانی در حد افساد فی الارض می‌باشد، باید به ماده ۲۸۶ ق.م.ا. رجوع کرد.

۳-۲-۱- حکومت ماده ۲۸۶ ق.م.ا. بر ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک.

همچنان که گذشت، به‌طور کلی در مباحث حقوق کیفری و سیاست تقنینی جرایم، برای هر عنوان مجرمانه می‌بایست یک مستند قانونی وجود داشته باشد و در صورت تجاوز از وحدت قانون، بحث تعارض و مغایرت پیش می‌آید.

در رابطه با جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی کشور، در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی و ماده ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی، در نگاه اول این‌گونه به نظر می‌رسد که در خصوص افساد فی الارض بودن جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی، احکام مغایری وجود دارد. در خصوص رابطه این دو مستند قانونی، دو حالت را می‌توان متصور شد. در حالت اول می‌توان قائل بر این نظر شد که اراده اخیر قانونگذار در خصوص هر موضوعی، ملاک و مستند می‌باشد؛ لذا ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی ناسخ حکم موجود در ماده ۲ قانون اخلالگران در نظام اقتصادی می‌باشد.

در حالت دوم نیز می‌توان گفت که نباید قائل به نسخ قانون مجازات اخلالگران شد بلکه قانون مجازات اسلامی جدید نیز درصدد تأکید و تأیید جرایم موجب اخلال در نظام اقتصادی بوده و سعی در پیش‌بینی مجازات اعدام برای اخلالگران به‌عنوان مفسد فی الارض داشته است و لا غیر.

تحلیل مبانی و ارکان سه‌گانه ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی در فصل پیش، از این جهت دارای اهمیت بود که تا پیش از تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، جرم اخلال کلان در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی، در صورتی که در حد افساد فی الارض باشد، از مصادیق افساد فی الارض به حساب می‌آمد. با دقت در ق.م.ا.ن.ا.ک، ملاحظه می‌گردد که قانونگذار بدون تبیین و توضیح شرایطی که در صورت تحقق آنها، مرتکب جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی، مفسد فی الارض محسوب می‌گردد، تنها به بیان عباراتی مانند «به قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران» و یا «به قصد مقابله با آن» و یا «در حد فساد فی الارض باشد» اکتفا نموده است و هیچ اشاره‌ای به سایر جزئیات نکرده است که این تسامح قانونگذار در تعیین نکردن ضوابط و معیارهای دقیق حاکم بر جرم افساد فی الارض، به‌درستی مورد انتقاد حقوق‌دانان قرار گرفته است.^{۳۴}

ماده ۲۸۶ ق.م.ا. به‌عنوان مستند کلی و عام جرم افساد فی الارض، شرایط و ضوابط حاکم بر این جرم را با کیفیت دقیق تری نسبت به قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور، بیان کرده است. شرایطی مانند گسترده بودن جرم ارتكابی، وسیع بودن آثار و نتایج زیان‌بار افعال مجرمانه، وجود

۳۴. حسین میر محمد صادقی، حقوق کیفری اختصاصی ۳، جرایم علیه امنیت و آسایش (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷)،

قصد خاص ایراد خسارت عمد به اموال عمومی و خصوصی، در ماده ۲ قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور در تبیین فساد فی‌الارض لحاظ نگردیده است.

لذا ساختار رکن مادی و دیگر شرایط تحقق جرم افساد فی‌الارض در قانون مجازات اسلامی، با اخلاک‌کلان در نظام اقتصادی به‌عنوان یکی از مصادیق افساد فی‌الارض در قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور تا حدی متفاوت است. ممکن است شائبه‌ای نیز وجود داشته باشد که تحقق افساد فی‌الارض در خصوص اخلاک‌کلان در نظام اقتصادی کشور، همچنان تابع شرایط مذکور در قانون مربوطه است.

لیکن با توجه به دلایلی که در ذیل بیان خواهد شد، به نظر می‌رسد که اعمال شرایط و ضوابط مربوط به افساد فی‌الارض به شرح مذکور در ماده ۲۸۶ ق.م.ا. در خصوص در حد فساد فی‌الارض بودن اخلاک‌کلان در نظام اقتصادی در ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک. الزامی خواهد بود.

الف- اعمال شرایط ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی در خصوص جرم اخلاک‌کلان در نظام اقتصادی کشور در ماده ۲ قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور، به معنی نسخ کلی یا جزئی آن نمی‌باشد، بلکه ابهام موجود در کیفیت تحقق جرم افساد فی‌الارض مذکور در ماده مزبور را که ناشی از تسامح قانونگذار است، مرتفع ساخته است.

ب- افساد فی‌الارض از جمله جرایم حدی است که و علی‌القاعده، شرایط و ضوابط تحقق آن می‌بایست مقتبس از شرع مقدس باشد و قانونگذار نقشی جز بیان اراده شارع از طریق الفاظ و عبارات قانونی ندارد. ارزش و اعتبار این عبارات هم تا زمانی می‌باشد که مغایرتی با موازین شرعی نداشته باشد؛ امری که در اصل چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز مورد تأکید قرار گرفته است؛ لذا آن قانونی که در مقام تعریف و تبیین شرایط حدود الهی، بیشترین تطابق را با موازین شرع داشته باشد، در اولویت استناد خواهد بود. با این توضیح که در صورت ابهام یا اجمال و هرگونه نارسایی عبارات قانونی، توسل به دیگر قوانین ناظر به حد مربوطه، نه تنها مخالف موازین و اصول حقوقی نمی‌باشد، بلکه اقدامی است موافق احتیاط، عقل، موازین شرعی و قانون.

پ- نحوه تحقق جرم افساد فی‌الارض بر اساس ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی، به نسبت ماده ۲ قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور، به مراتب دشوارتر می‌باشد که این دشواری در نتیجه پیش‌بینی معیارهای غیرعینی همچون گسترده بودن افعال ارتكابی، وسیع بودن دامنه آثار و نتایج زیان‌بار افعال مجرمانه و اثبات قصد خاص مجرمانه متهم به نحو پیش‌بینی شده در تبصره این ماده می‌باشد؛ بنابراین رعایت حقوقی دفاعی متهم و نیز قاعده احتیاط در دماء مسلمین و درنهایت اعمال قاعده درأ و عمل به آخرین اراده قانونگذار در مقام بیان ضوابط و شرایط و کیفیات تحقق جرم افساد فی‌الارض، رجوع به شرایط و ضوابط مذکور در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی را در خصوص مفسد فی‌الارض محسوب کردن اخلاک‌گران در نظام اقتصادی را تجویز می‌کند.^{۲۵}

۲۵. محمدرضا رهبرپور و حسین نورمحمدی، «چالش‌های حقوقی - قضایی افساد فی‌الارض در قانون مجازات اسلامی»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری ۲۲(۱۳۹۷)، ۲۰۹-۲۱۰.

درواقع با وضع ماده ۲۸۶، قانونگذار ماده‌ای را به تصویب رساند که نسبتش با جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی در ماده ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور، نسبت حاکم و محکوم اصطلاحی در علم اصول است؛ یعنی ماده ۲۸۶ در خصوص افساد فی الارض محسوب شدن اخلال کلان در نظام اقتصادی، حاکم بر ماده ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور می‌باشد. با این توضیح همان‌طور در علم اصول به اثبات رسیده است، رابطه حکومت در صورتی میان دو دلیل جاری است که دلیل دوم، مفاد دلیل اول را اعتباراً توسعه یا تضییق نماید؛ در موضوع بحث ما، یعنی ماده ۲۸۶، مقرر می‌دارد که «هر کس به‌طور گسترده مرتکب ... اخلال در نظام اقتصادی کشور ... گردد به‌گونه‌ای موجب اخلال شدید در نظم عمومی کشور، ناامنی یا ورود خسارت عمده به تمامیت جسمانی افراد یا اموال عمومی و خصوصی، یا سبب اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع گردد، مفسد فی الارض محسوب و به اعدام محکوم می‌گردد.»

لذا چنانچه قیود خاص ماده تحقق یافت، این ماده حاکم بر ماده ۲ قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور خواهد بود و تعیین مجازات اعدام در قلمرو جرم افساد فی الارض صحیح خواهد بود، در غیر این صورت شمول عنوان افساد بر مرتکب با شبهه مواجه خواهد گردید و عنصر نتیجه در جرم افساد فی الارض که یک جرم مقید به نتیجه محسوب می‌گردد، زایل خواهد شد.^{۳۶}

۳-۲- قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن یا علم مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام

نکته قابل‌ذکری که در این مبحث باید به آن بپردازیم، آن است که قانونگذار با ذکر عباراتی همچون «به‌قصد ضربه زدن به نظام» یا «به‌قصد مقابله به نظام» و یا «علم به مؤثر بودن اقدام در مقابله با نظام»، این‌گونه به‌نظر می‌رسد که تحقق این انگیزه‌ها را برای افساد فی الارض محسوب شدن جرم اخلال در نظام اقتصادی کشور لازم می‌داند.

لزوم دارا بودن قصد ضربه زدن به جمهوری اسلامی ایران یا قصد مقابله با آن به‌منظور تحقق افساد فی الارض در خصوص رفتار مرتکب اخلال در نظام اقتصادی در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور، محل انتقاد اساسی است؛ از این‌رو که عنوان افساد فی الارض همان‌گونه که ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی هم به‌درستی بیان نموده است، صرفاً ناظر به رفتارهای فسادآوری می‌باشد که جنبه گسترده و عمومی داشته و باعث اخلال شدید در نظم عمومی یا ورود خسارت عمده به اموال عمومی و خصوصی گردد. لذا دخالت دادن قصد ضربه زدن به نظام جمهوری اسلامی ایران یا قصد مقابله با نظام، به‌عنوان معیار لازم و حتمی برای تحقق افساد فی الارض کاملاً خالی از وجه است.^{۳۷}

۳۶. محسن برهانی و رسول احمدزاده، «معیارهای ناظر بر شناسایی مفسد فی الارض با تأکید بر جرایم مواد مخدر»، فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۲(۱۳۹۷)، ۲۲۰.

۳۷. حسین سمیعی، محمد جعفر حبیب‌زاده و محمود صابر، «اخلال در نظام اقتصادی کشور از طریق قبول سپرده اشخاص در حقوق ایران»، نشریه آموزه‌های حقوق کیفری ۱۱(۱۳۹۵)، ۳۹.

به نظر می‌رسد در زمان تصویب قانون مجازات اخلاک‌گرا در نظام اقتصادی کشور در سال ۱۳۶۹ که جرم مستقلی به‌عنوان افساد فی‌الارض وجود نداشت و شرایط و ضوابط این جرم در مواد قانونی تبیین نشده بود، قانونگذار با ذکر عبارات مذکور در جهت ارائه معیارهایی برای تشخیص موارد تحقق افساد فی‌الارض بوده است که حال با تصویب ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی و بیان شرایط افساد فی‌الارض، مجالی برای دخالت دادن مقاصد مذکور به‌عنوان جزئی از کیفیات و شرایط تحقق افساد فی‌الارض باقی نمی‌ماند.

با ملاحظه مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی نیز روشن می‌گردد که عدم‌مدخلیت قصد مقابله با نظام جمهوری اسلامی در تحقق جرم اخلاک در نظام اقتصادی کشور و افساد فی‌الارض، مورد توجه بعضی از نمایندگان وقت نیز قرار گرفته و یکی از نمایندگان در صحن علنی مجلس اظهار داشته است:

«... ما تصور می‌نماییم تمام کسانی که در این کشور، اخلاک در نظام اقتصادی می‌کنند، انسان‌های ضدانقلاب، ضد نظام، بی‌دین، بی‌نماز و لامذهب هستند. اینها را می‌شود اعدام کرد. اصلاً این‌طور نیست. فردی از این افراد ممکن است اهل نماز جمعه هم باشد، اهل دیانت، اهل حجاب هم باشد، هیچ‌گونه مخالفی هم با نظام جمهوری اسلامی نداشته باشد، صرفاً به دنبال پول هست ... او به دنبال کسب سود و منفعت مادی است. کاری به اینکه حالا آیا این اخلاک هست یا نیست؟ در حد فساد هست یا نیست؟ ندارد. اصلاً در این وادی‌ها نیست. او قصد دارد یک درآمد کلان نامشروع و غیرقانونی را به چنگ آورد و ما می‌خواهیم با او مقابله کنیم. آیا این مقابله مستلزم آن است که الا و لابد مجازاتش اعدام باشد یا نه؟ مجازات اعدام مواردی دارد که محدود است ...»^{۳۸}

اگرچه قانونگذار در ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک. به صراحت وجود قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن را در زمره شرایط لازم برای احراز افساد فی‌الارض ذکر نموده است، با بررسی تعریف و تفکیک عناوین مجرمانه «افساد فی‌الارض» و «بغی» در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و نیز تحلیل مشروح مذاکرات مجلس سوم به شرح مذکور، این انتقاد به قانونگذار وارد می‌باشد که قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن، به‌گونه‌ای کاملاً ناروا جزو شرایط لازم برای تحقق افساد فی‌الارض ذکر گشته است و اساساً قصد ضربه زدن به نظام یا مقابله با آن، ارتباطی با جرم افساد فی‌الارض نداشته و در صورت احراز همه شرایط، حداکثر بتوان اقدامات مرتکب را تحت عنوان بغی به موجب مواد ۲۸۷ و ۲۸۸ ق.م.ا. تحت تعقیب کیفی قرار داد.

بر اساس نص ماده ۲۸۶ قانون مزبور، تحقق افساد فی‌الارض صرفاً منوط به ایجاد اخلاک گسترده در نظام اقتصادی کشور و احراز قصد اخلاک گسترده در آن می‌باشد و قصد و انگیزه مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن، اساساً نقشی در تحقق جرم افساد فی‌الارض ندارد.^{۳۹}

۳۸. روزنامه رسمی، مذاکرات جلسه علنی مجلس شورای اسلامی، دوره سوم، جلسه ۲۵۷، ۲۵۹ و ۳۰۷. شماره‌های ۱۳۳۴۳، ۱۳۳۴۸، ۱۳۴۳۷.
۳۹. سمیعی و صابر، پیشین، ۳۹-۴۰.

نتیجه‌گیری

در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹، قانونگذار اخلال در نظام اقتصادی کشور را با ذکر مصادیقی در هفت بند، جرم‌انگاری نموده است. اخلال در نظام اقتصادی کشور در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور، شامل جرایم اخلال در نظام پولی یا ارزی کشور، اخلال در امر توزیع مایحتاج عمومی، اخلال در نظام تولیدی کشور، قاچاق میراث فرهنگی و ثروت‌های ملی، تشکیل شرکت‌های مضاربه‌ای صوری، اخلال در نظام صادراتی کشور تشکیل و تأسیس اداره و عضوگیری شرکت‌های هرمی می‌باشد که هر یک از این جرایم در صورتی که به صورت عمده و کلان منجر به اخلال در نظام اقتصادی گردند، جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی محقق می‌گردد. جرم اخلال کلان در نظام اقتصادی چنانچه در حد فساد فی‌الارض باشد، مجازات اعدام و در غیر این صورت حبس تعزیری از پنج تا بیست سال را دراست.

همچنین در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی نیز، یکی از مصادیقی که در صورت ارتکاب گسترده مشمول حکم افساد فی‌الارض دانسته شده است، اخلال در نظام اقتصادی می‌باشد. در این پژوهش با بررسی این جرم در این دو مقرر قانونی، نتایج ذیل حاصل گردید:

۱- اخلال در نظام اقتصادی، صرفاً با وقوع جعل اسکناس، قاچاق ارز، گران‌فروشی و دیگر جرایم پایه، محقق نمی‌شود. این جرایم زمانی باعث اخلال در نظام اقتصادی می‌گردند که منجر به ورود خلل به یک نهاد اقتصادی گردند و به خودی خود جرایمی نیستند که موجب اخلال در نظام اقتصادی گردند. نهاد اقتصادی هر نوع سنت و هنجار تثبیت شده و یا قاعده جافاده در امور اقتصادی است، مانند آنکه در نظام پولی و نظام تولیدی رشد پول بایستی کمتر از رشد تولید باشد تا تورم به وجود نیاید؛ بنابراین هر عملی که منجر به خلل رسانیدن به یک نهاد اقتصادی شود به نحوی که مانع تحقق اهداف نظام اقتصادی گردد یا تحقق این اهداف را با مشکل مواجه سازد، اخلال در نظام اقتصادی محسوب می‌شود.

۲- ذکر معیارهای غیرعینی همچون کلان، عمده و گسترده، شدید، در حد وسیع و ... در قانون مجازات اخلالگران در نظام اقتصادی کشور و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی، بابتی را گشوده است که منجر به تفاسیر موسع و سلیقه‌ای قضات از قوانین کیفری می‌گردد. این نوع جرم‌انگاری و استفاده از معیارهایی که فاقد عینیت و قابل تفسیر می‌باشند، برخلاف اصل کیفی بودن قانون می‌باشد و سبب ابهام در قوانین و سردرگمی قضات گردیده و از کیفیت آرای محاکم می‌کاهد. تعیین ضوابط و معیارهای کمی، مانند تعیین مبلغ مشخص که در آن مبلغ، اخلال کلان محقق می‌گردد، یا تعیین تعداد دفعات ارتکاب جرم، تعداد بزه‌دیدگان، وسعت مکانی یا زمانی جرم و ... برای تشخیص گسترده بودن عمل مجرمانه، قرابت بیشتری با اصل کیفی بودن قانون و به تبع آن اصل قانونی بودن جرم و مجازات دارد.

۳- قانونگذار ایران در سال ۱۳۹۲ با تصویب ماده ۲۸۶ ق.م.ا، جرم افساد فی‌الارض را به عنوان یکی از جرایم مستوجب حد به صورت مستقل، وارد قلمرو کیفری نمود و به هرگونه اختلاف مبنی بر

استقلال یا معطوف‌انگاری حد محاربه و افساد فی‌الارض پایان بخشید. علی‌رغم مبانی ضعیف فقهی در خصوص وجود حد افساد فی‌الارض، قانونگذار با تصویب این ماده در واقع شرایط و ضوابط جرم افساد فی‌الارض را بیان نموده است که پیش‌ازین در قوانین خاص و از جمله ق.م.ا.ن.ا.ک، تنها به ذکر «در حد فساد فی‌الارض بودن» بسنده کرده بود. بنابراین در خصوص نسبت افساد فی‌الارض در ماده ۲۸۶ ق.م.ا. و ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک، می‌توان گفت:

«ماده ۲۸۶ ق.م.ا. بر ماده ۲ قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی کشور، در خصوص کیفیات و شرایط تحقق افساد فی‌الارض در جرم اخلاال کلان در نظام اقتصادی کشور، حکومت دارد. بنابراین با پذیرش حکومت ماده ۲۸۶ ق.م.ا. بر ماده ۲ قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی، می‌بایست قیود این ماده در مورد جرم اخلاال کلان در نظام اقتصادی در حد افساد فی‌الارض، جاری باشد. از این رو گستردگی رفتار اخلاال کلان در نظام اقتصادی، پیش‌شرطی است که برای تحمیل مجازات افساد فی‌الارض بر آن رفتار ضروری می‌نماید. برای احراز این پیش‌شرط نیز قانونگذار می‌بایست معیارهای کمی ارائه کند یا ارجاع به کارشناس را در این خصوص، الزامی نماید. بنابراین در خصوص ماده ۲ قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی کشور، برای تشخیص تحقق افساد فی‌الارض، قیود و شرایط ماده ۲۸۶ ق.م.ا. حاکم است.»

۴- با بررسی ماده ۲۸۶ ق.م.ا. و ق.م.ا.ن.ا.ک، بایستی قائل بر عدم‌نسخ قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی شد. با این توضیح که ماده ۲۸۶ ق.م.ا. سعی در تأکید و تأیید جرایم موجب اخلاال در نظام اقتصادی دارد و در صدد بیان شرایط و ضوابط افساد فی‌الارض محسوب شدن جرم اخلاال در نظام اقتصادی و پیش‌بینی مجازات اعدام برای این دسته از اخلاالگران در نظام اقتصادی به‌عنوان مفسد فی‌الارض است.

۵- ضرورت استقلال این دو مقرر قانونی از یکدیگر نیز از این جهت می‌باشد که قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی کشور، عناصر مادی و معنوی جرم اخلاال در نظام اقتصادی، چه از نوع مصداق افساد فی‌الارض و چه از نوع غیر افساد فی‌الارض را تبیین می‌نماید، لیکن ماده ۲۸۶ تنها عناصر مادی و معنوی افساد فی‌الارض را بیان می‌کند. لذا در قدم اول برای احراز افساد فی‌الارض بودن جرم اخلاال در نظام اقتصادی، می‌بایست رفتار و عناصر مادی و معنوی اخلاال در نظام اقتصادی، به شرح موجود در قانون مجازات اخلاالگران در نظام اقتصادی محقق گردد.

۶- با دقت در ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک. مشخص می‌گردد که قانونگذار وجود قصد مقابله با نظام جمهوری اسلامی ایران یا ضربه زدن به آن یا علم به مؤثر بودن آن در مقابله با نظام را، از شرایط لازم برای تحقق افساد فی‌الارض تلقی نموده است. لیکن ملاحظه مشروح مذاکرات مجلس و همچنین تعریف و تفکیک عناوین مجرمانه «افساد فی‌الارض» و «بغی» در مواد ۲۶۸ تا ۲۸۸ ق.م.ا. مصوب ۱۳۹۲، بیانگر آن است که افساد فی‌الارض، ارتباطی با قصد مقابله با نظام یا ضربه زدن به آن ندارد. لذا در رویه قضایی هم ملاحظه می‌گردد که بر اساس اراده اخیر قانونگذار در ماده ۲۸۶ ق.م.ا.، انگیزه‌های مذکور در ماده ۲ ق.م.ا.ن.ا.ک. تأثیری در تحقق یا عدم‌تحقق افساد فی‌الارض بودن جرم اخلاال کلان در نظام اقتصادی ندارد.

فهرست منابع

منابع فارسی

- بار، رمون. *اقتصاد سیاسی*. ترجمه منوچهر فرهنگ. تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۵.
- برهانی، محسن و رسول احمدزاده. «معیارهای ناظر بر شناسایی مفسد فی الارض با تأکید بر جرایم مواد مخدر». *فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی* ۲(۱۳۹۷): ۲۰۹-۲۲۵.
- برهانی، محسن. «افساد فی الارض: ابهام مفهومی، مفاصد عملی (تحلیل حقوقی ماده ۲۸۶ ق.م.ا.)». *فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی* ۲ و ۳(۱۳۹۴): ۱۹-۴۴.
- چارلز وست، چرچمن. *نظریه سیستم‌ها*. ترجمه رشید اصلانی. تهران: مرکز آموزش و مدیریت دولتی، ۱۳۷۵.
- حسینی، جعفر و نسرین مهرا. «نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)». *فصلنامه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی* ۲ و ۳(۱۳۹۴): ۴۵-۶۹.
- دادگر، یداله و تیمور رحمانی. *مبانی و اصول علم اقتصاد*. قم: انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۹۴.
- رهبریور، محمدرضا و حسین نورمحمدی. «چالش‌های حقوقی - قضایی افساد فی الارض در قانون مجازات اسلامی». *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری* ۲۲(۱۳۹۷): ۲۰۵-۲۳۲.
- روزنامه رسمی، مذاکرات جلسه علنی مجلس شورای اسلامی، دوره سوم، جلسه ۲۵۷، ۲۵۹ و ۳۰۷. شماره‌های ۱۳۳۴۳، ۱۳۳۴۸ و ۱۳۴۳۷.
- سبحانی، حسن. *نظام اقتصادی اسلام*. تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵.
- سمیعی، حسین، محمدجعفر حبیب زاده و محمود صابر. «اخلاص در نظام اقتصادی کشور از طریق قبول سپرده اشخاص در حقوق ایران». *نشریه آموزه‌های حقوق کیفری* ۱۱(۱۳۹۵): ۲۷-۵۱.
- کریمی، محمد مهدی و محمد پورمند (نویسنده). *مبانی فقهی اقتصاد اسلامی*. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۱.
- لاژوژی، ژوزف. *نظام‌های اقتصادی*. ترجمه شجاع‌الدین ضیا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.
- محمدی، حسین. «دلایل تفاوت نهادهای اقتصادی و سیاسی در جوامع». *ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی* ۲۴۱(۱۳۸۸): ۱۶۲-۱۷۱.
- مشهدی احمد، محمود. «معنا و مفهوم نهاد در اقتصاد نهاد گرا». *فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی*. ۴۸(۱۳۹۲): ۴۹-۷۷.
- میر محمد صادقی، حسین. *حقوق کیفری اختصاصی ۳، جرایم علیه امنیت و آسایش*. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷.
- نمازی، حسین. *نظام‌های اقتصادی*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۸.
- نوربها، رضا. *زمینه حقوق جزای عمومی*. تهران: انتشارات داد آفرین، ۱۳۷۹.
- نورث، داگلاس. *نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی*. ترجمه حمیدرضا معینی. تهران: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۷.
- ولبن، تورستین. *نظریه طبقه مرفه*. ترجمه فرهنگ ارشاد. تهران: نشر نی، ۱۳۸۸.
- ولیدی، محمد صالح. *حقوق کیفری اقتصادی*. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۲-۱۳۹۳.

منابع خارجی

- Ashworth, Andrew and Jerney Horder. *Principles of criminal law*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Hodgson, Geoffrey M" What Are Institution?". *Journal of Economic* 1(2006): 16-28.